

HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE DÖNEMİ YAYGIN EĞİTİM ÇALIŞMALARI

-Din Eğitimi Açısından Bir Temellendirme Denemesi-

YRD. DOÇ. DR. İLHAN YILDIZ *

GİRİŞ: Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim konusuna geçmeden öncelikle eğitimi tanımamamız gerekmektedir. Eğitim, en genel anlamıyla, insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir. Bu süreçten geçen insanın kişiliği farklılaşır. Bu farklılaşma eğitim sürecinde kazanılan bilgi, beceri, tutum ve değerler yoluyla gerçekleşir.¹

Bir başka açıdan eğitim, yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gereken bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım eder. Yine eğitim, önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir.² Eğitimin birçok tarifi yapılmış olduğundan bu tarifleri çoğaltmak mümkün görünmektedir.

Eğitimi, örgün ve yaygın eğitim diye iki kategoriye ayırabiliriz:

a) Örgün eğitim

Belli yaş gurubundaki bireylere, amaçlı bir şekilde hazırlanmış eğitim programlarıyla okul çatısı altında düzenli olarak yapılan

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

1 Nurettin Fidan -Münire Erden, *Eğitime Giriş*, Ank., 1993, s. 12.

2 Ruşen Alaylıoğlu-A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İst., 1976, s. 82; İ. Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, Ank., 1992, s. 16.

eğitimidir. Mesela, okulöncesi eğitim yani anaokulu, ilköğretim, lise ve yükseköğretim örgün eğitim sistemini meydana getirir.

b) Yaygın eğitim

Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş, bu sistemin herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademelerden birinden ayrılmış olan kişilere ilgi ve gereksinim duydukları alanlarda yapılan eğitimidir. Mesela, Halk Eğitimi Merkezlerinde açılan kurslar ile resmi ve özel kurum ve iş yerlerinde yapılan hizmet içi eğitim çalışmaları yaygın eğitim sistemini oluşturur.³

"Kitle eğitimi", "halk eğitimi", "yığın eğitimi", "toplum eğitimi", "sosyal eğitim", vb. adlar altında girilen yaygın eğitimi; yetişkinlere ve okul dışındakilere yönelmiş *düzenli, dizgeli ve örgütlü* bir eğitim çabası olarak değerlendirmek gerekir.⁴

Yaygın eğitim, çoğu zaman yaşamları boyunca örgün eğitim imkanından yoksun kalmış kişilere hem kendi işlerinde, hem de ulusun kalkınmasında yararlı olabilecek, bilgi ve becerileri kazandırma işidir.⁵

Yaygın eğitimin başlıca nitelikleri şunlardır:

1. Hiyerarşik değildir, doğan ihtiyaca göre düzenlenir.
2. Zamanla ve yaşla sınırlı değildir.
3. Yerle sınırlı değildir, geçicidir, her yerde yapılır.
4. Programlar süre ve içerik olarak değişkendir.
5. Çok değişik eğitim metotları kullanılır.
6. Sürekli eğitimin yollarından biridir.

³ N. Fidan - M. Erden, *Eğitime Giriş*, s. 13-14.

⁴ Eşref Kılıç, *Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama*, Ank., 1981, s. 6-10.

⁵ Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Erk Basımevi, Ank., 1981, s. 109.

7. Örgün eğitim dışındaki tüm eğitsel faaliyetleri kapsar.
8. Toplumun tüm üyelerini içine alabilir.
9. Yaygın eğitim temel bilgileri öğrenmedir.
10. Yaygın eğitim gönüllülük esasına dayanır.⁶

Yaygın eğitimde öğretmen ve öğrenci konumundaki kişiler nicelik ve nitelik yönünden sürekli değişebilir. Nitekim bütün dünyada insanlar, hayat boyu süren bir eğitimden geçmektedir. Milyonlarca insan sanayi sektöründe, okullarda, ibadet yerlerinde, kulüplerde, orduda öğrenim çalışmalarına katılmaktadırlar.⁷ Yaygın eğitimin yöneldiği kitle yaş, akıl, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet ve diğer özellikleri bakımından birbirinden farklı kişilerden oluşmaktadır. Yaygın eğitimcinin karşısında köylü, kentli, işçi, işveren, çiftçi, öğrenci, sanatkar, esnaf, ev kadını ve serbest meslek sahibi gibi çok geniş bir kitle bulunmaktadır.⁸

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi sebebiyle toplumların yapısı hızla değişmektedir. Buna bağlı olarak birey değişen ortama uyum sağlayabilmek için zorlanmakta, sürekli olarak yeni ve farklı davranışlara ihtiyaç duymaktadır. Sürekli ve hızlı değişmelerin gerektirdiği eğitim ihtiyaçlarının, sadece örgün eğitim kurumları yoluyla karşılanamayacağını, başta kalkınmış ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkelerinin kabul etmekte ve bu boşluğu doldurmak için yaygın eğitim çalışmalarına ağırlık vermektedir.

Bu hızlı değişme ve gelişme, beraberinde birçok problemi getirmiştir. Bugün çağımızda sık sık yaşanan bunalımlardan söz edilmektedir. Bunlardan bazıları; ailede çöküntü, yalnızlık, kargaşa, yabancılaşma, kuşaklararası kopukluk, kuşak çatışması, sosyal

⁶ *Yaygın Eğitim Çalışmaları Dergisi*, Ank., 1984, s. 13.

⁷ Paul Bergevin-Dwight Morris, Robert M. Smith, *Halk Eğitimi Metotları*, (çev. Müslim Pekgöz), MEB., Ank., 1971 s. 9.

⁸ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İst., 1973, s. 321-26.

ilişkilerin zayıflaması, zararlı madde kullanma alışkanlığının artması, geleneklere karşı çıkma vb. gibi durumlardır.

Burada sorun buhranlı bir dönem yaşayan günümüz insanına, dinsel değerlerin nasıl yardım edeceğidir? Geçmişten devralınan kültürel mirasın muhafaza edilerek, üzerinde hiçbir yorum yapılmaksızın bir hazır formül gibi sunulması, problemlerin çözümüne yetmemektedir. İslâm inancının hayatı yorumlayışı ve yaşayış biçimleri ile ilgili tavsiyeleri, günümüz dünyasının gerçekleri ve ihtiyaçları ile birlikte ele alınmalıdır. Burada cemaati yönlendiren bir kurum olarak *camiye* de sorumluluk düşmektedir. Eğitim-öğretimin her alanında olduğu gibi cami eğitiminde de alışlagelmiş yöntemlerin dışına çıkmak ve yenileştirme çalışmaları içine girmek bir ihtiyaçtır.⁹

Kaldı ki 20. yüzyılda, insanı geçmişteki gibi tesadüfi bir eğitime terketmek imkansızdır. Belli sistemler ve belli kurallar doğrultusunda onu, zamanın icaplarına göre yeniden eğitmek gereklidir. Din bir eğitim sistemi olduğuna göre, din bile toplumun ve insan şahsiyetinin gelişimine paralel olarak yenilenegelmelidir.¹⁰

Yaygın eğitim de genel eğitim gibi insanlıkla yaşattır. İnsanoğlu çevreyi tanımak, denemek, biriken deneyim ve bilgilerini yakınlarına aktarmak alışkanlığını ve yeteneğini kazanmış, sürekli bir öğrenme ve öğretme süreci içinde yaşayagelmiştir. Başlangıçta belli kümelere, belli sınıflara yönelmiş olan eğitim, zamanla toplumun tümünü içermeye başlamıştır. Özellikle bütün peygamberler bu görevi büyük bir şevkle yapmışlardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Muhammed

⁹ Mualla Selçuk, "Dini Hitabet Uygulamalarımız", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. 5, sayı: 3, Ank., (Temmuz 1991), s. 165; Sami Şener, *Türkiye'de Gençlik Olayı*, Timaş Yay., İst., 1991, s. 78.

¹⁰ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay., İst., 1989, s. 17.

(s.a.v.)'in içinde yaşadığı toplumu eğitime tabi tutmaktan başka yapacağı ilahi bir vazife yoktur.¹¹

Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları ve

Hz. Peygamber

1. Mekke Döneminde Yaygın Eğitim Tartışması

İslâmiyetin zuhuru esnasında dünyada okuma-yazma bilenlerin sayısı çok azdır. Arap Yarımadası'nda da durum pek farklı değildir. Bu bölgede okur-yazar insan sayısı sınırlıydı. Yazı pek bilinmezdi. Muhtelif kaynaklar İslâm'ın gelişi esnasında Mekke ve Medine'de okur-yazar sayısının çok fazla olmadığını bildirmektedir.¹² Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısının 17 olduğu kaydedilmektedir.¹³ Medine'de ise okur-yazar sayısı daha azdır. Nitekim Medine'deki okur-yazar sayısı 10 olarak zikredilmektedir.¹⁴

Neticede İslâm dönemine dek Araplarda planlı bir eğitim-öğretim geleneğine rastlanmadığı söylenebilir. Ancak "okuma-yazma" çerçevesinde bazı kültürel gelişmeler olduğu da gözardı edilemez. Kaldı ki okuyup yazma da hemen sadece ticaretle uğraşanların veya nüfuzlu asil kimselerin bildiği bir şeydi ve çoğu

¹¹ "Elçinin (peygamberin) görevi tebliğden ibarettir." *Maide*, 5/99. (Makalede yer alan bütün ayet mealleri için bk.: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İst., 1992).

¹² Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.2, Beyrut, 1968, s. 22; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Futuh'ul-Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1987, s. 691vd.; Ebu Muhammed b. Muslim İbnü Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbar*, c. 1, Mısır, 1963, s. 43; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâikü's-Siyasiyye*, Beyrut, 1983, s. 227; el-Hakim Ebu Abdullah en-Neysaburi, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, c. 3, Haydarabad, 1335, s. 287.

¹³ el-Belazuri, *Futuh'ul-Buldan*, s. 690.

¹⁴ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali Kalkaşandi, *Subhu'l-A'ş'a fi Sına'ati'l-İnşa*, c. 3, Kahire, 1963, s. 11; el-Belazuri, *Futuh'ul-Buldan*, s. 695.

zaman ticaretle uğraşan Mekkeliler bu hususta daha ileri bir durumda idiler. Büyük halk topluluğu ise hiç okuma-yazma bilmezdi.¹⁵

İşte böyle bir ortamda insanları ıslah ve doğru yola ulaştırma görevi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e verilmiştir. Böyle zor bir görevi üstlenen bir peygamberin gayesine ulaşabilmek için bir maarif sistemi vucuda getirmesi gerekmektedir. Zira yeni bir dinin anlatıldığı bir toplumda eğitim asla ihmal edilmemeliydi. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in aslı görevi toplumu eğitmektir. Nitekim O: "Allah beni bir muallim olarak gönderdi" ¹⁶ sözünü sık sık tekrarlamıştır. Kaldı ki Kur'an Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dini görevini bir öğretim işi olarak vasıflandırmıştır.¹⁷ Bu öğretim dünyevi alanda da bir anlam taşıdığından Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gayretini sadece dinî sahaya münhasır kılmak uygun olmaz.

Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke'de yaşadığı 13 yıl boyunca din eğitimi faaliyetinde bulunmuş mudur? Yoksa bu dönemde herhangi bir eğitim-öğretim faaliyetinden söz etmek mümkün değil midir? İlk dönem İslâm tarihçileri bu dönemi anlatırken ilk müslümanların gördüğü işkence ve çektiği sıkıntıları uzun uzun betimlemektedirler. Ancak davası uğrunda ölümü bile göze alan bu insanların kalplerindeki imanın arka plânındaki eğitim süreci üzerinde yeterince durulmamaktadır. Nitekim bu dönemi inceleyen İslam eğitim tarihçileri de, genellikle "Mekke dönemi" üzerinde durmamış veya birkaç cümle ile zikretmişlerdir.¹⁸ Söz konusu

¹⁵ Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z-Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (trc. Kamil Miras), Ank., 1986, 2/359; Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ank., 1989, s. 141; İbrahim Canan, *Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*, Cihan Yay., İst., 1984, s. 33.

¹⁶ İbni Mace, Mukaddime, 17.

¹⁷ *Ali İmran*, 3/164.

¹⁸ Ahmed Çelebi, *İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi*, (ter. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İst., 1983, s. 34vd.

araştırmacılar, eğitim-öğretim faaliyetlerini Medine döneminden ve özellikle Suffe'den başlatmayı uygun görmüşlerdir. Böylece eğitim-öğretim ameliyesi her zaman kurumlaşmanın olduğu yer ve zamanlarda aranmış ve ondan önceki gelişmeler önemsenmemiştir.

Suffe; İslâm eğitim-öğretim tarihinde kurumlaşma döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Ancak topyekün eğitim-öğretim faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilir mi? Kaldı ki her millet veya devletin tarih sahnesinde görüldüğü andan itibaren bütün müesseseleriyle ortaya çıktığı iddia edilemez. Öyleyse her millet veya devletin, ilk zamanlar, şartlara göre yürütülen bir eğitim-öğretim projesinin olması gerekmektedir. Özellikle ilk ortaya çıktığı zamanlarda devletin gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesi için kendi paradigmasına uygun bir şekilde vatandaşlarını eğitmesi gerekmektedir.¹⁹ Zaten devletin gelişmesi ve güçlenmesi ilk zamanlar gerçekleştirilen eğitim çalışmaları ile doğrudan ilintilidir; Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılarda hep böyle olmuştur.

Aslında eğitimciler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik yıllarının 13 yıl gibi büyük çoğunluğunu Mekke'de geçirdiğini gözönüne getirmemekle eksik yaklaşım içerisinde görünmektedirler. Kaldı ki bu on üç yılı anlatırken sadece ilk müslümanların uğradığı işkenceleri tasvir etmek yeterli değildir. Kanaatimizce o cefakar müslümanların sıkıntılarını ve bilhassa bu fedakarlıkların İslâm'ın yayılışı açısından önemini ortaya koyabilmek, ancak bu dönemde yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerinin ne kadar güçlü olduğunun tesbitiyle kolaylaşacaktır. Nitekim Mekke dönemi müslümanları; bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eğitiminden geçmiş, Kur'an'ın indirilişine şahit olmuş, müslüman olmanın büyük risk taşıdığı bir dönemde eski inanç ve geleneklerini terkederek bilinçli bir şekilde İslam'ı seçmiş, peyderpey indirilen Kur'an ve Hz. Peygamber'in gözetiminde İslam'ı içlerine sindire sindire

¹⁹ Mustafa Ergün, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yay., Ank., 1994, s. 127.

öğrenip yaşamış; İslam uğruna canlarını ve mallarını feda etmeyi göze alabilmiş bir nesildir.

Gerçekten de Mekke döneminde örgün bir eğitim-öğretimden söz etmek oldukça zor görünmektedir. Fakat bir yaygın eğitimden söz edilemez mi? Acaba Hz. Peygamber'in; kendi evinde, Hz. Ebu Bekr'in evinde, Erkam'ın evinde, Kabe'nin civarında ve çeşitli platformlarda yaptığı tebliğ ve eğitim-öğretim çalışmalarına yaygın eğitim denilemez mi?

Binaenaleyh bu çalışma çok bakir olan bu alanla ilgili kognitif temellendirmeyi gerçekleştirmek için bilimsel araştırmaları başlatmak ve bu sorulara cevap aramak amacıyla seçilmiştir.

2. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Yaygın Eğitiminin Ana Çizgileri

İnsan ancak eğitim sayesinde gerçek insan olabilir. Çünkü insan eğitimin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir. Zira insan, kabiliyetlerini kendi kendine geliştirme yeteneğine sahip değildir. Kabiliyetlerini geliştirmek için mutlak surette eğitime muhtaçtır. Bu yönüyle insan, başkalarının yardımına gereksinim duymaktadır. İşte eğitim bu gereksinim sebebiyle vardır. *Din* olmadan insan hayatının bir anlam ifade etmediğini kabul edersek, çocuk, genç veya yetişkin bütün insanların bir *din eğitimcisi*ne ihtiyaç duyduğunu da kabul etmemiz gerekmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'i din eğitimcisi olduğunu söylemeye teşvik eden bizzat Kur'an-ı Kerim'dir.²⁰ Mekke döneminde nazil olan ayetlerden anlaşıldığı kadar, ilahi bir mesaj getiren bir peygamberin içinde faaliyet gösterdiği insan topluluğunu eğitim ve öğretime tabi tutmaktan başka yapacağı ilahi bir vazife yoktur.²¹

²⁰ "Haydi öğüt ver; sen şimdi sırf bir öğütçüsün." *Gaşiye*, 88/21,22; "Peygamberin üzerine düşen sadece duyurmaktır..." *Maide*, 5/99.

²¹ *Bakara*, 2/151-159; *Ali İmran*, 3/164; *Cuma*, 62/2; *Nahl*, 16/35; *Hicr*, 15/94; *Maide*, 5/67.

Şurası da dikkat çekicidir ki, bilgi ve eğitim-öğretim çalışmalarını emreden yahut çeşitli vesilelerle ilim konusuna değinen ayetlerin hemen hemen tamamı, hicret öncesi Mekke döneminde nazil olmuştur.²² Kur'an, Hz. Muhammed(s.a.v.)'in öncülüğünde okumayazma seferberliğini ilk ayetlerle başlatmış görünmektedir. Nitekim Kur'an'ın ilk ve son hedefi, bir tek Allah'a inandırmak olduğu halde, onun ilk tavsiyesi "oku" olmuştur.²³ Okunacak şey ayette geçmemekte, bunun Kur'an-ı Kerim'in kendisi olduğu üzerinde birleşilmektedir. Öyleyse okunacak diğer bütün şeyler, Kur'an'ı anlamaya yardım etmelidir. İnsan okuyacak, öğrenecek, yetişecek ve kendisine yol gösterici bir öğüt olan Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlayacaktır. Hülasa Kur'an-ı Kerim edinilen bütün bilgilerin ruhu olmalıdır.

²² Mekke döneminde nazil olan ilim ile ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: "...De ki: Bilenlerle bilmeyenler hiç eşit olur mu?" (*Zümer*, 39/9) "...Ve şöyle de: Ey Rabbim ilmimi arttır." (*Taha*, 20/114) "Bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz." (*Nahl*, 16/43) "Ey Muhammed sana ruhun ne olduğunu soruyorlar? De ki: Ruh Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir." (*İsra*, 17/85) "Evet gerçekten de yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsa ve deniz ve bundan ayrı yedi deniz bunun mürekkebi olsa, Allahın sözleri bitip tükenmez. Muhakkak ki Allah kudret sahibidir, hakimdir." (*Lokman*, 31/27) "... Kalem ve yazdıkları şeylere yemin olsun ki..." (*Kalem*, 68/1) "Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Rabbin nihaysiz kerem sahibidir ki o, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini o öğretti." (*Alak*, 96/1-5) Yine Kur'an'ın Mekke'de nazil olmuş ayetler arasında yer alan Hz. Musa kıssasına işaret etmek gerekmektedir. İşte Hz. Musa, gerçek ilmi aramak üzere evinden çıkıp yollara düşmüş ve bu yolculuğu esnasında kendisinde bulunmayan bilgi ve tecrübeleri kazanmak üzere Allah tarafından musallat edilen çok sert imtihanlara tabi tutulmuştur. Kur'an'da yer alan bu meselin bize asıl vermek istediği ders, bir insan ne kadar bilgili olursa olsun, asla herşeyi bilemeyeceği ve muhakkak önünde öğreneceği birçok şeyin kaldığıdır. (*Kehf*, 18/60-80).

²³ *Alak*, 96/1.

Buradan hareketle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke dönemi yaygın eğitim çalışmasının ana çizgileri şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Kur'an-ı Kerim'de okumayan ve okuyacak kitabı olmayan kişiler, cahillikle vasıflandırılmışlardır. Bu itibarla 13 yıllık Mekke döneminde uygulanan yaygın eğitim programının *vahye dayalı* olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Allah tedrici olarak ayetlerini indirmekte, Hz. Peygamber de bu ayetleri halka öğretmektedir. Hz. Peygamber'in uyguladığı başarılı yaygın eğitim sayesinde insanlar içlerinden değişmekte, dinin getirdiği yeni anlayış muvacehesinde düşünmeye, duymaya ve hareket etmeye başlamaktadır.

2. Mekke dönemi, İslâm dinine mensup olanların eziyet ve işkence altında tutulduğu ve pek az kimsenin bu yeni harekete katılmış bulunduğu bir dönemdir. Müslüman olanların devamlı baskı altında tutulmaları, çok ağır işkencelere maruz bırakılmaları, hatta dışarıdan gelenlerin bile Hz. Muhammed (s.a.v.)'i soramaz olmaları, sordukları takdirde Ebu Zerr'il-Gıfari (r.a.) gibi baskı altında tutulmaları sözkonusudur.²⁴ Bu baskı sebebiyle Mekke döneminde din eğitimi ve öğretiminin temel karakteristiği ancak *yaygın eğitim* olabilmiştir. Buna rağmen bu dönemde, eğitim ve öğretim politikasında Hz. Peygamber'in azmini canlandırıp, kendisini cesaretlendiren bir ruhun belirmeye başladığını görmekteyiz. Mekke döneminde özellikle açık davetin başladığı dönemde müslümanlara nazil olan ayetleri öğretebilmek çok zor ve büyük tehlike arzemiştir. Zira hem bir toplumu temellerinden sarsacak, onu değiştirecek misyonu içeren bir faaliyet yapacaksınız ve hem de mevcut yönetimin eğer varsa örgün eğitim kurumlarını kullanacaksınız bu mümkün değildir. Bu yüzden tek çıkar yol yaygın eğitim vasıtalarını kullanmaktır.

²⁴ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 4, s. 225.

3. Mekke döneminde öğrenmek ve öğretmek işi başlangıçta müslümanların hepsinden istenen bir iştir. Başlangıçta öğretim bir *yetişkin öğretimi* idi. Öğretimin konusu, Kur'an ayetlerinin bellene-mesi, anlaşılması, hedeflerinin ve uygulananının gösterilmesi idi.²⁵

3. Hz. Peygamber'in Mekke Döneminde Uyguladığı Yaygın Eğitimin Aşamaları

a) Yaygın Eğitimin Gizli Yapıldığı Dönem

Mekke döneminin ilk yıllarında muhtelif tehlikeler sebebiyle yaygın eğitimin gizli yapıldığı bilinen bir husustur. Bu itibarla bu dönemde gizliliğe azami ölçüde dikkat edilmiştir. Mekke döneminin ilk üç senesini kapsayan bu yıllarda sahabenin sayısı fazla olmamıştır.²⁶ Hem toplanma yerleri hem de belirtilen hususlar Hz. Peygamber istemedikçe bir üçüncü şahsa anlatılmamıştır. Mesela, Hz. Ali İslamı kabul etmeden önce konuyu babasına sormak istediğinde Hz. Muhammed, "kabul etmesen bile babana sorma" diyerek bu gizliliği sağlamıştır.²⁷ Bu dönemde Hz. Muhammed'e tabi olanlar arasında yalnız hür olanlar değil, aynı zamanda köle olanlar da bulunmaktadır.²⁸

Yaygın eğitimin gizli yapıldığı dönemde şu hususlar üzerinde durulmuştur:

1. İslama meyilli olan kişilere tebliğ çalışması yapılmış ve onların dine girmeleri sağlanmıştır.

²⁵ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ank., 1988, s. 12.

²⁶ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Abdil-Berr, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, (thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut, 1992, c. 1, s. 132; Ramazan el-Buti, *Fıkhu's-Siyre*, (trc. Ali Nar-Orhan Aktepe), İst., ts., s. 100; Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ank., 1986, s. 65-66

²⁷ Muhammed b. İshak, *Siyratü b. İshak*, Akabe Yay., İst., 1991, s. 194

²⁸ Müslim, *Salatü'l-Müsafirin*, 52

2. Yeni müslüman olanlara yalnız iman ve ibadet esasları teorik olarak öğretilmekle kalmamış, aynı zamanda bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulamalı olarak gösterilmiştir.

3. İslami eğitimin daha geniş kitlelere nasıl ulaştırılacağı tartışılmış ve bu bağlamda yeni stratejiler belirlenmiştir.

4. Çeşitli olaylar karşısında müslümanların birlikte alacakları tavır belirlenmiştir.

5. Yaygın din eğitimini başarıyla gerçekleştirebilecek bir eğitimci kadrosu yetiştirilmiştir.

b) Yaygın Eğitimin Açık Yapıldığı Dönem

Bu dönem Allahu Teala'nın şu ayetleri göndermesi ile başlamıştır: "Şimdi sen sana buyrulana açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme."²⁹ Yine başka bir ayette: "Önce yakınlarını uyar, sana tabi olan müminlere kanadını ger."³⁰ Yaygın eğitimin açık yapıldığı dönemin başlangıç tarihi genellikle Hz. Ömer'in müslüman olması şeklinde ifade edilmektedir. Her ne kadar İslam'ın anlatılması ameliyesi açık yapılıyor idiye de aslında bu dönem işkencenin büyük ivme kazandığı bir devre olmuştur. Çünkü müslüman olanlarla diğerleri ayrılmışlar. Böylece genellikle zayıf müslümanlar müşriklerin boy hedefi haline gelmişlerdir.

4. Hz. Peygamber'in Mekke Döneminde Yaygın Eğitim İçin Kullandığı Merkezler

Yukarıda değinildiği gibi, genel yapısı itibariyle Mekke dönemi din eğitimi faaliyetleri açık ve gizli olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Yaygın din eğitimi faaliyetlerinin bu iki dönemde sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında yaygın din eğitimi faaliyetlerinin

²⁹ Hicr 15/ 94

³⁰ Şuara 26/ 214-215

sürdürüldüğü merkezlerin seçimi gelmektedir. Özellikle gizli dönemde bu merkezler ilk müslümanlar arasında sır gibi saklanmıştıdır.

Bu merkezler kullanım sıklığı itibariyle; el-Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in evi ve Hz. Ebu Bekr'in evi olarak sıralanabilir. Bunların yanında Kabe'nin civarı, Ammar b. Yasir'in mescidi³¹ gibi yerler arasına kullanılmıştır. Yine Mekke döneminde işkencenin arttığı zamanlarda müslümanların ibadet için Mekke dışındaki kırlara, dağlara ve mağaralara gittikleri, burada eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri bilinen bir husustur.

a) el-Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın Evi

Bu ev "Daru'l-İslam" ismi ile de anılmaktadır.³² el-Erkam b. Ebi'l-Erkam Mahzum kabilesi mensubu, on altı yaşında ilk müslümanlar arasında yer alan bir gençtir. Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine Kur'an okuyup İslam dinine davet edince müslüman olmuştur. İşkence ve baskıların arttığı bir dönemde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i din eğitimi çalışmalarını sürdürmesi için evine davet etmiştir.³³ Hz. Muhammed (s.a.v.) bu evde kaldığı müddetçe sahabeye namaz kıldırılmış, insanları burada dine davet etmiş, kendisiyle görüşmek isteyenleri burada kabul etmiş, İslam'ın esas ve prensiplerini burada öğretmiştir.³⁴

el-Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinin yeri ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu evi tercih etmesinin sebebi hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Bu ev Kabe'ye çok yakın Safa tepesi civarında bulunmaktadır. Burası merkezi bir konuma sahip

31 İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 251.

32 İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 243.

33 İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 242; M. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 100.

34 İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 242-243; İbni Abdi'l-Berr, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, c.1, s. 131; İmam Ali b. Burhaneddin Halebi, *Siyret'ül-Halebiye*, c.1, Muhammed Efendi Matbaası, Mısır, trs., s. 457.

olduğundan yabancılar sık sık uğrardı.³⁵ Ayrıca Daru'l-Erkam, Kureyş'in Kabe civarındaki toplantı yerlerini ve Daru'n-Nedve'yi her an gözetlemeye müsait bir noktada inşa edilmişti. Şüphesiz bu stratejik önemi ve evin yeni müslümanların tamamını içine alabilecek şekildeki hacmi, Hz. Peygamber'in orayı tercih etmesinde etkili olmuştur.

Yine bu evin müşriklerin aklına gelmesi çok zordu. Çünkü el-Erkam Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kabilesinden değil, Kureyş'in rakip kabilesi olan Mahzumoğulları'ndan bir gençti. İlk müslümanlardan olan el-Erkam'ın evi, Mekke döneminde müslümanlar için bir nevi korunak vazifesi görmüştür. Şunu da biliyoruz ki Daru'l-Erkam, Hz. Ömer gibi ünlü şahsiyetlerin hidayetüne sahne olmuştur.³⁶ Böylece Mekke'li müşriklerin giderek artan zulüm ve baskıları yüzünden Hz. Peygamber Mescid-i Haram içinde Safa tepesinin eteklerinde bulunan bu evi kendine ikametgah olarak seçti. İslam'a davet için bu evin seçilmesinde, Kabe'nin haremine dahil oluşu, hac ve umre için Mekke'lilerle ve dışarıdan gelen pek çok kimse ile dikkati çekmeden temas kolaylığı sağlaması gibi hususlar göz önüne alınmıştır.³⁷

Hz. Peygamber, *hangi tarihlerde* Erkam'ın evini yaygın din eğitim-öğretimi merkezi olarak kullanmaya başlamıştır? İslam Tarihi kaynakları bu hususta kesin bilgi vermiyor. Arnold'a göre; Hz. Peygamber vahyin dördüncü senesinde kendi evinden çıkıp ilk iman edenlerden olan el-Erkam'ın evine geçmiştir.³⁸ Diğer kaynaklara göre, Mekke'lilerin müslümanlara ve Hz. Muhammed(s.a.v.)'in bizzat kendisine zulümleri iyice artınca Hz. Muhammed (s.a.v.) evini terk ederek el-Erkam'ın evine sığınmıştır. Hz. Peygamber'in

³⁵ İbni Abdî'l-Berr, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, c.1, s. 131; T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, (çev. Hasan Gündüzler), Ank., 1982, s. 31.

³⁶ İbni Abdî'l-Berr, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, c.1, s. 132.

³⁷ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İz Yay., İst., 1993, s. 115.

³⁸ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 44.

bundan gayesi zulümden kurtulmak değil, bilakis daha rahat bir ortamda dini anlatma ve yayma imkanı bulabilmektir. Nitekim yeni müslüman olanlar buraya gelerek İslam ile ilgili bilgi edinmekte ve nazil olan ayetleri dinlemektedirler. Hz. Muhammed (s.a.v.) muhtemelen risaletinin dördüncü yılında kendi ikametgahından çıkıp bu evde İslam dinini anlatmıştır.³⁹

Daru'l-Erkam'da ne zamana kadar din eğitimi çalışması yapıldığı konusunda bir çok rivayet bulunmaktadır. Reckendorf'a göre, orada ne zamana kadar kaldığı belli değildir. Hz. Ömer'in ihtidasından biraz sonra el-Erkam'ın evini bırakmıştır. Buna göre; Hz. Peygamber muhtemelen miladi 615 ile 617 tarihleri arasında Daru'l-Erkam'da kalmıştır.⁴⁰ Bir rivayete göre, bu evdeki çalışmalar bir kaç yıl devam etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in aleni davetten sonra Daru'l-Erkam'a sığındığı kabul edilecektir. Zira müslümanlara ve bizzat Hz. Peygamber'e yapılan işkencelerin artırılması davetin ızhârından sonradır.⁴¹ Başka bir rivayete göre; Ammar b. Yasir ile Suheyb b. Sinan er-Rumi'nin müslüman oluşları ile ilgili rivayetlere bağlı olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetinin dördüncü senesinden önce de Daru'l-Erkam'da din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerini sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır. Nitekim el-Erkam'ın ilk müslümanlar arasında yedinci veya on ikinci sırada yer almasından dolayı bu tarih, bisetin birinci yılı, hatta bu yılın ilk ayları olarak kabul edilebilir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v.) nübüvvetin altıncı yılı Zilhicce ayında Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra Daru'l-Erkam'dan ayrılmıştır.⁴²

³⁹ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 242; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), c.1, İrfan Yay., İst., 1993, s. 79; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 115.

⁴⁰ Reckendorf, "Erkam", DİA., c. 4, s. 316.

⁴¹ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 31.

⁴² Ebu'l-Fidai İsmail b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 3, Beyrut, 1977, 23-24; Asım Köksal, "Erkam", DİA., İst., 1993, c. 8, s. 520.

Daru'l-Erkam'da yapılan din eğitiminin metodolojisi hakkında kaynaklarda fazlaca malumat bulunmamaktadır. Ancak yine bu kaynaklardan öğrenildiğine göre; burası müslüman olmak isteyenlerin götürüldüğü, İslam'ın anlatıldığı ve yeni müslüman olanların temel dini bilgileri öğrendikleri bir yerdir. Burada bir yandan sahabeye dini bilgiler öğretilirken bir yandan da ilahi gerçeği arayan insanlar İslam'a davet ediliyor, onlara Kuran-ı Kerim okunuyor ve müslüman olanlarla birlikte namaz kılınıyordu.⁴³

Hz. Peygamber, bu evde bir halka oluşturan ashabın durumuna göre konu tesbit eder. Kuran'dan ayetler okur, onları açıklar, daha sonra soru cevapla devam eden sohbet genelde gece geç vakitlerde müslümanların birer ikişerli gruplar halinde gizlice evden çıkmasıyla biterdi.⁴⁴

Daru'l-Erkam'ın İslam tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Şüphesiz bir okul fonksiyonu gören bu evin Hz. Ömer'in de katılımıyla öğrenci adedi kırkı bulmuştu. Bunların hepsinin yetişkin erkekler olduğu söylenebilir. Çocuk olarak sadece Hz. Ali uğruyordu. Fakat bu esnada inananların sayısının bundan ibaret olduğu sanılmamalıdır. Hz. Ömer'in müslümanlığı kabulü olayı ile ilgili haberlerden anlaşıldığına göre evlerde ayetleri okuyup öğrenen erkek ve kadın müminler bulunmaktaydı.⁴⁵ Hz. Peygamber'in Daru'l-Erkam'da oturmaya başlaması ilk müslümanların İslamiyet'i

⁴³ Mesela, Ammar b. Yasir ile Suheyb b. Sinan er-Rumi'nin ilk iman edenlerden olduğu bilinen bir husustur. (İbni Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 1, s. 260-262). İbni Sa'd'ın rivayetine göre, Ammar ile Suheyb Daru'l-Erkam'ın kapısında karşılaşmış ve Suheyb: "Burada ne arıyorsun?" diye sormuştur. Bunun üzerine Ammar: "Hz. Peygamber'in yanına girip sözlerini dinlemek istiyorum." demiş, Suheyb de aynı şey için geldiğini söyleyince beraberce Hz. Muhammed (s.a.v.)'in huzuruna girmişlerdir. Aynı akşam müslümanlığı kabul ederek, akşam saatlerinde oradan ayrılmışlardır. (İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s. 247).

⁴⁴ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s. 247.

⁴⁵ İbni Abdi'l-Berr, *el-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashab*, c. 1, s. 288vd.

kabul tarihlerine bir esas teşkil etmiş, insanların müslüman oluşları, Resulullah'ın Daru'l-Erkam'a girmesinden önce veya sonra şeklinde tarihlendirilmiştir. Yine İbni Hişam, Halebi, Taberi, İbnü'l-Esir ve İbni Sa'd'ın İslâm tarihi ile ilgili kitaplarında "*el-Erkam'ın evine girmeden önce*" veya "*el-Erkam'ın evine girdikten sonra*" gibi ifadelere rastlanması, Daru'l-Erkam'ın Mekke dönemi eğitim-öğretim faaliyetleri için ne kadar önemli bir statü kazandığını ortaya koymaktadır.⁴⁶

b) H.z. Muhammed (s.a.v.)'in Kendi Evi

Mekke dönemi yaygın eğitim faaliyetlerinin ilk olarak başladığı mekan H.z. Muhammed (s.a.v.)'in evidir. Bu hususa H.z. Muhammed (s.a.v.)'in Abdulmuttalip ailesinden kırk kadar kişiyi evine çağırıp, onları İslâma davet etmesi örnek gösterilebilir. Özellikle ilk müslümanların İslam dinini öğrendikleri mekan burası olmuştur. Nadiren de olsa sahabelerin topluca katıldığı din eğitimi faaliyeti bu evde sürdürülmüştür.⁴⁷

c) H.z. Ebu Bekr'in Evi

Son olarak H.z. Ebu Bekr'in evi zikredilebilir. H.z. Muhammed (s.a.v.), Mekke döneminin özellikle ilk yıllarında İslam dinini yaymak için çalışacak bir çekirdek kadro kurmuştur. İşte bu yapılanma içerisinde H.z. Ebu Bekr'i ilk sıralarda saymak gerekmektedir. H.z. Ebu Bekr'in yanık bir sesi vardı. Kur'an okumaya başlayınca Kureyş kadın ve erkekleri özellikle gençler dikkatle dinliyorlar, böylece İslâm'a sempati duyanların sayısı artıyordu. H.z. Ebu Bekr'in herkesçe sevilen birisi olması da bu neticenin doğmasında etkili oluyordu. H.z. Muhammed (s.a.v.)

⁴⁶ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s. 267-276; Halebi, *Siyret'ül-Halebiye*, s. 267; Ebu Muhammed Abdulmelik el-Me'afiri İbni Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c.1, Beyrut, 1992, s. 366vd. ; İbni Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, Beyrut, 1979, s. 84; Watt, *H.z. Muhammed Mekke'de*, s. 94.

⁴⁷ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.3, s. 176; Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Muluk*, c. 2, Beyrut, 1987., s. 404.

hemen hemen her gün Hz. Ebu Bekr`in evine uğradı.⁴⁸ Muhtemelen Hz. Peygamber ve sahabiler de Hz. Ebu Bekr`in evine geliyor, burada eğitim-öğretim faaliyetleri devam ettiriliyor ve ilk defa nazil olan ayetler burada sahabeye öğretiliyordu.

5. Hz. Peygamber`in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Konuları

a) Allah`a İman Öğretimi

Dinin birinci esası; Allah tarafından vaz' edilmiş olmak ve Allah'ın bir olduğu öğretisini yaymaktır. Dindarlığın birinci şartı da Allah'ın birliğini kabul ederek onun gösterdiği yoldan gitmektir. Din denildiği zaman ilk akla gelen, Allah'ın birliğidir. Muhtevasında Allah öğretisi olmayan bir din düşüncesi olamaz.

Arap toplumunda Allah kavramı bilinmesine rağmen, her nedense onlar, yeterince metafizikle ilgilenmemişlerdi. Araplar yalnız somut şeylerle, daha doğrusu eşyanın görünen yanlarıyla uğraşmışlardı. Eski Araplar, çevrelerinde gördükleri maddi varlıkları en ince teferruatına kadar incelemekten büyük zevk duymuşlardı. Bir somut varlığın, herhangi bir şeyin her parçasını, her vechesini ifade eden Arap dilinin zenginliği işte bundan ileri gelmektedir. Her varlığın görünüşüyle böylesine ilgilenmişlerdir ama yavaş yavaş dıştan içe, maddeden manaya geçip tek tek varlıklardan külli kavramlara, soyut kurallara ulaşamamışlardır.⁴⁹

Cahiliye devrinde Araplardan bir kısmı Allah`a inanmakla beraber putlara da, taparlar ve "...Biz, bunlara, ancak, bizi Allah`a daha çok yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."⁵⁰ derlerdi.

⁴⁸ *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 10/h. no:1555; Daha geniş bilgi için bk.: İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s. 172.

⁴⁹ Toshihiko İzutsu, *Kuran`da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ank., ts., s. 55.

⁵⁰ *Züimer*, 39/3; *Yunus*, 10/18.

Mekke döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri "*kelime-i tevhid*" ile başlamaktadır. Bu dönemde bilhassa insana, dünya ve ahiret saadetinin esaslarını öğrenme yollarını açan tevhid esaslarının öğretimi sözkonusuydu. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ilk görevi insanları "*tek Allah inancına*" davet etmektir. Kur'an düşünce sisteminde Allah, Yunan felsefesindeki Allah gibi kendi ihtişamı ve yeterliği içinde bulunan, insandan uzak duran, insanın hareketlerine karışmayan bir varlık değil; aksine insanın işlerine her an müdahale eden bir varlıktır.⁵¹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretimi, tertemiz ve arınmış Allah inancındaki sadelik ile temayüz etmiştir.

Mekke döneminde gelen ayetler Hz. Peygamber'in ilk vazifesinin Allah'a iman öğretiminin gerçekleştirilmesi olduğunu göstermektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: "Biz senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona: 'Benden başka ilah yoktur; şu halde bana kulluk edin! diye vahyetmiş olmayalım.'" ⁵² "And olsun ki biz her ümmette: 'Allah'a kulluk edin, putlara tapmaktan kaçının diye' tebligat yapması için bir peygamber göndermişiz..." ⁵³

Yine Mekke döneminde bütün baskılara rağmen Hz. Peygamber, İslam dininin Allah'a iman öğretisinden hiçbir şekilde taviz vermemiştir.⁵⁴ Nitekim Hz. Peygamber'in, Arabistan'ın çeşitli

⁵¹ *Mu'minun*, 23/23.

⁵² *Enbiya*, 34/24.

⁵³ *Nahl*, 16/36.

⁵⁴ Bir gün Kureyş müşrikleri, Hz. Muhammed ile görüşme isteklerini Ebu Talib'e bildirmişlerdi. Ebu Talib haber gönderince Hz. Muhammed geldi. Ebu Talib: "Ey kardeşimin oğlu! Bunlar senin amcaların ve kavminin ileri gelenleridir. Sana karşı insafılı davranmak istiyorlar. Söylediklerini dinle" dedi. Hz. Muhammed: "Söylesinler, dinliyorum!" buyurdu. Ahnes b. Şerik söze başlayarak: "Sen, bizi ve ilahlarımızı yermeyi bırak. Biz de, seni ve ilahını bırakalım!" dedi. Ebu Talib; Hz. Muhammed'e: "Kavmin, sana insafılı davrandı. Onların istediklerini kabul et." dedi. Hz. Muhammed kafasını kaldırıp semaya baktı ve onlara: "Şu güneşi görüyor musunuz?" diye

yerlerine, İslâm'ın esaslarını öğretecek, insanları bu esaslara göre eğitecek öğretmenler gönderdiği; bunların, insanları kelime-i tevhid etrafında birlik ve beraberliğe çağırdığı bilinen bir husustur. Aslında Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim politikasının temel espirisi de budur.

Böylece İslami eğitim-öğretimin temelini tevhid inancı oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamber olarak gönderildiği Mekke ve civarı putlara tapmaktaydı. Cehalet sebebiyle bazı şeyler unutulmuş veya unutturulmuştu. Çünkü tek Allah inancı İslâm öncesi devirlerde insanlar tarafından bilinmiyor değildi. Bu itibarla Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisinin asla yoktan başlayıp yepyeni şeyler ortaya atan bir mucit olmadığını, sadece eskiden var olan, daha önce defalarca vahiy yoluyla bildirilen, ancak her defasında insanlar tarafından unutulmuş ilahi tebliği veya ilahi gerçeği tekrar ele alan bir eğitimci olduğunu beyan etmiştir.

b) Peygamberlere İman Öğretimi

Allah'a iman öğretiminden hemen sonra peygambere iman öğretimi yapılmalıdır. Çünkü peygambere inanmaksızın etmeden onun getirdiklerine iman etmek paradokstur. Dolayısıyla Allah'ı ilah olarak kabul etmenin bir gereği de peygamberlerine inanmaktır. Nitekim Kuran-ı Kerim'de bu husus şöyle dile getirilmiştir: "Allah'ı ve peygamberlerini inkar eden, Allah'la peygamberleri arasını ayırmak isteyen: 'bir kısmına inanır bir kısmını inkar ederiz' diyerek ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kafir olanlardır." ⁵⁵ Yine başka bir ayette aynı konu şu şekilde ifade edilmiştir: "Allah'a ve peygamberlerine inanıp, onlardan hiçbirini

sordu."Evet görüyoruz!" dediler. Hz. Muhammed: "Ben sizi bu güneşin ışıklarından aydınlanmanızdan alıkoymağa güç yetirebilir miyim?" dedi. Ebu Talib: "Vallahi! kardeşimin oğlu, bize hiç bir zaman yalan söylememiştir." dedi. (İbni Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c.1, s. 216).

⁵⁵ *Nisa*, 4/150-151

ayırmayanlara, işte onlara Allah ecirlerini verecektir. O, bağışlar ve merhamet eder." ⁵⁶ Kuran-ı Kerim`de bu konuda bir çok ayet bulunmaktadır.⁵⁷

Bu yüzden Hz. Peygamber, Allah`a iman öğretiminden hemen sonra peygamberlere iman konusunu işlemeye başlamıştır. Nitekim Mekke dönemindeki ilk din eğitim-öğretiminin konusu uluhiyet, vahdaniyet ve risalet olmak üzere üç ana unsurdan oluşmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) konuştuğu kişilere Allah`ın varlığından ve birliğinden bahsettikten hemen sonra kendisinin peygamber olduğunu belirtmiştir. Bu haliyle ilk din eğitimi faaliyetinin ana temasının "*Kelime-i Şehadet*" olduğu da söylenebilir.⁵⁸

⁵⁶ *Nisa*, 4/152

⁵⁷ "Ey inananlar! Allah`a, peygamberine, peygamberine indirdiği Kitab`a ve daha önce indirdiği Kitab`a inanmakta sebat gösterin. Kim Allah`ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, şüphesiz derin bir sapkınlığa sapmıştır." (*Nisa*, 4/136) "Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir: Lakin iyi olan, Allah`a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanan, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır." (*Bakara*, 2/177) "Allah`a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail`e ve Mikail`e düşman olan kimse inkar etmiş olur. Allah şüphesiz, inkar edenlerin düşmanıdır." (*Bakara*, 2/98) "Allah`a, bize gönderilene, İbrahim`e, İsmail`e, İshak`a, Ya`kub`a ve torunlarına gönderilene, Musa ve İsa`ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, 'biz O`na teslim olanlarız' deyin." (*Bakara*, 2/136) "Kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiklerimiz işte bunlardır. Kafirler onları inkar ederlerse, inkar etmeyecek bir milleti onlara vekil kılarız. Kafirlerle ağır bir azap hazırlamışızdır." (*En`am*, 6/89).

⁵⁸ Taberi, *Tarihü`l-Ümem ve`l-Muluk*, c. 2, s. 429.

c) Kur`an Öğretimi

İslam öncesi Mekke'deki Araplar, dini ve ilmi bir geleneğe sahip olmamışlardır. İşte Hz. Peygamber'in bütün bu boş olan, gelenekleri bulunmayan sahalara el atması, bu alanları Kur'an-ı Kerim'le doldurması Arapları şaşkına çevirmiştir. Kur'an, Mekke dönemi tebliğ faaliyetlerinde müslümanlık için en büyük güç kaynağı olmuştur. Muarızları susturucu, inatçıları hayrette bırakıcı, mülayim ve mantıklıyı ikna edici bir unsurdur. Şairler, hatipler onun icaz ve belagati karşısında acze düşmüş ve boyun eğmişlerdir. Bu yüzden Hz. Muhammed (s.a.v.), kabilelere gittiğinde çoğu zaman Kur'an ayetlerini okumakta ve daha sonra bu okuduklarının açıklamasını yapmaktadır. Nitekim çeşitli ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Allah'ı Teala, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i insanlara Kur'an okumakla yükümlü kılmıştır.⁵⁹

Mekke döneminde "*Kur'an Öğretimi*"ne çok büyük önem verildiğini görmekteyiz. Çünkü İslâm'ı, Kur'an'ı anlamak ve dini yaymak büyük ölçüde "*Kur'an öğretimi*"ne dayanmaktadır. Aynı zamanda Kur'an'ın ilk emrinin "*oku*" olması müslümanlara okumaya dair bir aşk vermiştir.⁶⁰ Kur'an öğretimi, ayetlerin yazılması okuma bilenlerin bunları okuma bilmeyenlere okuması şeklinde yapılmaktadır. Mesela, Hz. Ömer'in müslüman olmasına etki eden böyle bir davranıştır. O, eniştesinin evine gittiğinde Habbab b. Eret yanında getirdiği bir sahifeyi onun kızkardeşine okumaktaydı. Yine Musab b. Umeyr ve Abdullah b. Ümmü Mektum Medinelî müslümanlara Kur'an öğretmek için gönderilmişlerdir.⁶¹

Bu dönem eğitim-öğretim çalışmasının karakteristik özelliği, Kur'an ayetlerinin ezberlenmesi, yazılması, saklanması haberdar olmayan müslümanlara iletilmesi ve gereğince amel

⁵⁹ Bakara, 2/151-129; Ali İmran, 3/164; Cuma, 62/2; Nahl, 16/35.

⁶⁰ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Ank., 1983, s. 16.

⁶¹ B. Bayraklı, *İslamda Eğitim*, s. 84.

edilmesi idi. Niteliği ise, tevhid esasının zihinlere ve kalplere yerleştirilmesi idi. ⁶² Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim peyderpey indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in peyderpey indirilmesi sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve pratik hayata sağlam bir şekilde aktarılmasıyla da yakından ilgilidir. Peyderpey indirilen ayetler, müslüman toplumunun gelişimi ve sorunlarıyla paralel yürümüştür. Böylece müslüman toplumu; itikadi, ameli ve ahlaki bakımdan tedrici bir eğitimden geçirilmiştir. Kur'an'ın peyderpey indirilmesi, ortaya çıkan problemlerin yeni indirilen ayetlerle çözüme kavuşturulması, toplum ile Kur'an arasında canlı ve dinamik bir iletişimin kurulmasını sağlamış, müslümanlar Kur'an'ı kucaklamış ve adeta onunla bütünleşmiştir. ⁶³

H. Peygamber Kuran ayetlerini vahiy katiplerine yazdırıyor, şifahi olarak da topluma tebliğ ediyor ve namazlarda onları okuyordu. Bununla da kalmıyor; mescidlerde ve değişik vesilelerle yapılan toplantılarda okuduğu gibi, sahabeler vakitlerinin bir kısmını Kur'an okumakla geçiriyorlardı. Kur'an okumak, onu öğrenmek ve öğretmek önemli bir ibadet olarak telakki ediliyordu. Nitekim H. Peygamber, "sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenip öğrendir." ⁶⁴ buyurmaktadır.

d) Ahirete İman Öğretimi

Din eğitimi ve öğretiminde, ahirete iman konusunun rasyonel olarak izahı, oldukça güç ve hatta imkansız gibi görünmektedir. Halbuki bu konu bütün kutsal kitaplarda itikadın temel esaslarından biri olarak kabul edilmektedir. ⁶⁵

⁶² Müslim, Zühd, 16; Tirmizi, İlim, 11.

⁶³ M. Said Şimşek, "Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin Döneminde Kur'an Eğitim ve Öğretimi", I. Kur'an Sempozyumu (1-3 Nisan 1994), Bilgi Vakfı, Ank., 1994, s. 395.

⁶⁴ Buhari, Fezail'ül-Kur'an, 21.

⁶⁵ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİBY., Ank., 1985, s. 133.

Araplar çok karamsar bir hayat görüşüne sahip olmuştur. Bütün hayat, tabiatın büyüme ve çürüme kanunlarıyla yönetilen bir sürü felaketler yığını haline gelmiştir. Karanlık, kör ve yarı insan şeklindeki bu tabiat canavarının elinden kurtuluş yoktur. İşte böyle bir konumda ortaya çıkan Hz. Muhammed(s.a.v.) Araplara yepyeni şartlar getirmiştir. Birden bire gök açılmış, karanlık bulutlar dağılmış, acıklı, ızdıraplı bir hayat yerine ebedi hayatın mutluluğu görünmüştür. Bu hususta iki dünya görüşü arasındaki fark gece ile gündüz arasındaki fark gibidir.⁶⁶ Maddeye düşkünlük, Mekkeliler arasında da bütün gayretleriyle bu dünyada refah içinde yaşama arzusu şeklinde kendini göstermişti. Kısacası onlar zeki, kabiliyetli tüccarlar, dünya arzusuyla dolu iş adamları idiler. Onlara göre kabirden sonra hiçbir şey olamazdı. Aslında bu davranışların temelinde her şeyi inkar eden anarşik bir felsefi görüş olan nihilizm bulunmaktaydı.⁶⁷

Cahiliye insanı savaştan, yağmadan fırsat bulup kendi hayatını düşünebildiği zaman, kafasına ilk gelen şey ölüm ve kendisini ölüme götüren sebepler ve güçler olurdu. İslamdan önceki Araplara göre bu, insanlığın kaderi idi. Şurasına dikkat etmek gerekir ki normal olarak "insanın kaderi" başlıca ölümden sonraki hayatla ilgilendiği, ona bağlı olduğu halde cahiliye düşüncesinde ahiret fikrine ilgi gösterilmemiştir. Cahiliye Arapları hemen yalnız ölümle meşgul olmuşlar, ölümden sonra ne geleceği, ne olabileceği meselesi, kat'iyen cahiliye adamının kafasında yer etmemiştir. Onların çoğuna göre bu dünya hayatından sonra hiçbir şey

⁶⁶ T. İzutsu, *Kuran`da Allah ve İnsan*, s. 122.

⁶⁷ T. İzutsu, *Kuran`da Allah ve İnsan*, s. 83.

olamaz.⁶⁸ Araplar, genelde öldükten sonra dirilmeye yani **ahiret gününe** inanmazlar.⁶⁹

Hz. Muhammed (s.a.v.) her vesileyle bu yanlış ahiret düşüncesini reddetmiş, ahiret ile ilgili "*biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık*"⁷⁰ ve "*bizim boş bir amaç uğruna yarattığımızı ve sizin gerçekten bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sanmıştınız?*"⁷¹ ayetlerini zikrederek Kur'an merkezli bir ahirete iman öğretimi gerçekleştirmiştir.⁷²

Hz. Muhammed (s.a.v.), ahirete iman öğretimini gerçekleştiren insanların korku ve ümit duygularından yararlanmış, cennet ve cehennem ile ilgili ayetlerin açıklanması esnasında bu duygulardan biri lehine veya aleyhine dengeyi bozmamaya azamî surette itina göstermiştir.

⁶⁸ Nitekim cahiliye Arapları ölümle ilgili olarak şöyle demektedirler: "Biz neyiz, toprağın altına götürdüğümüz bir vucutla , rüzgarlar gibi uçup giden ruhlardan ibaret değil miyiz?" (T. İzutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*, s. 117).

⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'de onların bu tutumu ile ilgili bir ayette şöyle denmektedir: "Dediler ki: Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur; ölürüz ve yaşarız, bizi helak eden dehrden başkası değildir." (*Casiye*, 45/24) Yine Mekkelilerin çoğu, Kur'an'ın kıyametle, hüküm günüyle ilgili sözleriyle şöyle alay etmişlerdi: "Çürüyüp toz olduktan sonra bu kemikleri kim diriltecek." (*Yasin*, 36/78) Bu kısa cümle onların bu fikre karşı davranışlarını özetlemektedir. Onlara göre insanlar asırlık kemikler haline geldikten sonra onların tekrar bedensel bir hayata kavuşacaklarını sanmak tam aptallıktır. Çoğu kez onlar Kur'an'ın anlatımını "eski masallar." (*el-Mutaffifin*, 83/13) "boş, karışık rüyalar" (*Enbiya*, 21/5) diye reddetmişlerdi. Şayet böyle bir şey vuku bulsa bile onlar buna: "açık bir sihirden başka bir şey değildir." (*Hud*, 11/7) derlerdi.

⁷⁰ *Enbiya*, 21/16.

⁷¹ *Mü'minun*, 23/115.

⁷² Mekke'de nazil olan eskatolojik birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şunlardır: "Sura üflendiği zaman / İşte o gün inkarcılara kolay olmayan / zorlu bir gündür. (*Müddessir*, 74/8-10) .

Yine Hz. Muhammed (s.a.v.), ahirete iman öğretimi esnasında "*adalet*" düşüncesinden yararlanarak, birgün bu dünyanın sonunun geleceğini, kıyamet kopup yeryüzündeki düzeninin değişeceğini, değersiz şeyler olsa dahi, kimsenin görmediği bir yerde işlenmiş iyilik veya kötülüklerin er ya da geç açığa çıkacağını belirtmektedir. O, dünyada yaptıklarımızdan dolayı sorguya çekileceğimize, sonunda ya mükafat veya ceza göreceğimize kesin olarak inanmanın ahiret gününe iman etmek anlamına geleceğini ifade etmektedir.

e) İbadet Öğretimi

Mekke dönemindeki eğitim-öğretim faaliyeti genelde ibadetle birlikte aynı mekanda yapılmaktadır. Bu bazen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendi evi olmakta, bazen Erkam'ın evi, bazen de Hz. Ebu Bekr'in evi olmaktadır. Öğretim buralarda sohbet ve vaaz şeklinde gerçekleşmektedir.

İslamdan önceki Arapların zihninde dünyanın yaratıcısı, yağmuru indiren, yeryüzünde bulunan herşeye hayat veren varlık olarak bilinmektedir. Yalnız Kur'an'ın onları tenkit ettiği tek taraf, Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı olarak bildikten sonra yalnız ona ibadet edileceğini, ondan başkasına tapılmayacağını bilmemeleri, bu sonuca varmamalarıdır.⁷³

İşte bu yüzden Hz. Peygamber ibadet öğretimine özel bir önem vermiştir. Bunların en başında da namaz öğretimi gelmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Cebrail'den öğrendiği gibi, yeni müslüman olanlara namaz öğretmiştir. Onlar da aile fertlerine ve başkalarına öğretmişlerdir. İlk önceleri namaz kılarken ayetler yüksek sesle okunmuştur. Müşrikler Kur'an'ı duyunca ona dil uzatmaya başladılar. Bunun üzerine "*namazda açıktan okuma, onda sesini tamamen kısma, ikisi arasında bir yol tut!*"⁷⁴ ayeti nazil oldu.

⁷³ T. İzutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*, s. 96.

⁷⁴ *İsra*, 17/110.

Böylece ilk müslümanlar öğle ve ikindi namazını sessiz kılmaya başladılar.⁷⁵

İbadetle ilgili konular büyük bir titizlikle ve sade haliyle yaşanmaya çalışılmıştır. İbadethane ise, Mekke'nin dar sokakları, Kabe civarı, müslümanların evleri, vadiler, su başları vb. gibi yerlerdi. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gelen dini emirler de esas olarak bir ibadetgahı zaruri kılmamaktaydı. Zira müslümanlar için bütün yeryüzü mescid kılınmıştır.⁷⁶ Oruç ve diğer ibadetler hanîf dini esaslarına göre devam etmekteydi. Kaldı ki müslümanlar beş vakit namaz farz kılınmadan önce de muhtelif vakitlerde namaz kılmışlardı. Bu dönemde Hz. Muhammed (s.a.v.) bizzat namaz ibadetini denetlemiştir.⁷⁷ Yine Mekke döneminde nazil olan bir ayette ibadet öğretiminin aile içerisinde başlatılması ve din eğitimcisinin ibadet öğretimi esnasında sabırlı, fakat ısrarcı olması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸

f) Ahlak Öğretimi

Ahlâk eğitimi, bütün toplumlarda ve kültürlerde üzerinde özenle ve ısrarla durulan bir konudur. Ahlâk eğitiminin gereğine herkes inanmakta, fakat bu eğitimin dayanması gereken psikolojik ilkelere pek az uyulmaktadır. Bu yüzden bir yandan çocuğun ve ergenin gelişim özelliklerini ortaya koymağa, öte yandan bu özelliklere uygun bir ahlâk eğitimi vermeğe çalışmak gerekmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Buhari, Tevhid, 52; Müslim, Salat, 31; Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed İbnü Ali, *Sünenü'n-Nesai*, Kahire, 1930, İftitah, 80; Ahmed b. Hanbel, c.1, 215.

⁷⁶ Buhari, Teyemmüm, 1; Salat, 96; Müslim, Mesacid, h. no:5; Ebu Davud, Salat, 24; Tirmizi, Salat, 119.

⁷⁷ *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.4, s. 13, Müslim, Salatu'l-Müsafirin, 1 vd. ; Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 5; İbni Mace, İkametu's-Salat, 174; Ahmed b. Hanbel, c. 1, 375.

⁷⁸ *Tâhâ*, 20/132.

⁷⁹ Bekir Onur, "*Ahlâk Eğitiminin Psikolojik Temelleri*", Ank. Üni. Edebiyat Fak. Dergisi, c. 12, sayı: 1-4, Ank., 1980, s. 1vd.

Hız. Muhammed (s.a.v.) vahiy-sonrası dönemde "tezekki" kavramı çerçevesinde ahlak eğitimi yapmıştır.⁸⁰ Nitekim O, bu dönemde ırk, renk ve cinsiyet ayırımını yasaklamış, Müslümanın sabırlı, metanetli, çalışkan, dürüst ve ahlaklı olmasını istemiştir. Aldığı biatların çoğunun kapsadığı hükümler bize ahlaki eğitim açısından önemli ölçüler getirmiştir. Burada Hız. Muhammed (s.a.v.) Medinelilerden ve dolayısıyla tüm müslümanlardan, zulüm etmemek, hırsızlıktan, zinadan, her türlü haramdan, yalandan ve iftiradan kaçınmak gibi çok önemli ahlaki ameliyeler istemiştir.⁸¹ Mekke döneminde müslümanların, Allah yolunda gösterdikleri sabır, gayret, güçlülere tahammül ve kendi aralarında meydana getirdikleri tesanüd, hep bu ahlak öğretiminin başarı ile gerçekleştiğini göstermektedir.

6. Hız. Peygamber'in Mekke Döneminde Uyguladığı Yaygın Eğitim Yöntemleri

Mekke döneminde bir yaygın eğitimci veya istendik davranış değişikliği meydana getirecek bir öğrenme ameliyesini planlamadan sorumlu kimse olan Hız. Muhammed (s.a.v.) yaygın eğitim yöntemlerini bilginin kazanılmasına, fikir alışverişine veya istenen öğrenme durumlarına daha uygun düşecek şekilde ayarlamıştır. Hız. Muhammed (s.a.v.)'in hayatı incelendiğinde görülecektir ki bir din eğitimcisinde (adult religious educator) bulunması gereken tebliğ (message), hizmet (service) ve arkadaşlık (fellowship) gibi vasıflar onda fazlasıyla bulunmaktadır.⁸² Hız. Muhammed (s.a.v.), dini eğitim-öğretim ameliyesinin yapıcısıdır. O, hangi çeşit öğrenme yollarının uygun olacağını ve bireylerin birbiriyle etkileşimde bulunmak üzere nasıl teşvik edileceğini çok iyi

⁸⁰ M. Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, s. 83.

⁸¹ Örnek için bk.: İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 1, s. 222-223.

⁸² Yaygın eğitim ile ilgili kavramlar için bakınız: Leon McKenzie, *"The Purposes and Scope of Adult Religious Education"*, Handbook of Adult Religious Education, Brimingham, 1986, s. 16.

bilmektedir. Çünkü bir peygamber toplumu etkileyip oluşturarak, onun geleceğine yönelik iyi bir temel atma ve bunun kalıcılığını sağlama açısından diğer insanların hepsinden daha çok sorumluluk sahibidir. Ona bu sorumluluğu, ilahi vahye mazhar olması sebebiyle Allah'ı Teala yüklemiştir. Bu yüzden Mekke dönemi incelendiğinde Hz. Peygamber'in "*yaygın din eğitimi yöntemleri*"ni ne kadar titizlikle seçtiği görülecektir.

a) Görüşme

Dinleyici önünde yapılan 5-30 dakikalık bir görüşmedir. Bu görüşmede bir veya iki şahıs önceden tesbit edilen konu hakkında eğitimci tarafından sorulan sistemli sorulara cevap verirler.

Eğitimci şahıslara konunun çeşitli yönlerinin ortaya konulması için hazırlanmış sorular sorar ve mülakat ilerledikçe yeni sorular yaratır. Şahıslar kendileriyle yapılacak görüşmeden önceden haberdar edilmiş de olabilir. Ancak görüşmenin provası yapılmamıştır.⁸³

Hz. Muhammed (s.a.v.), iyi bir konuşma kabiliyetine sahiptir. Arapların muhtelif lehcedeki dillerini bilir, yakın veya uzak her kabileye kendi dili, kendi lehçesi ile hitab ederdi. Sahip olduğu açık ifade kabiliyeti ile her kabileye meydan okuyabilirdi. Sözlerindeki tatlılığı, ancak o dilin inceliklerine vakıf olanlar anlayabilirlerdi. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu niteliklerini bilen Mekke müşrikleri, onun insanlarla görüşmesine engel oluyorlardı.⁸⁴

⁸³ P. Bergevin, D. Morris, R. M. Smith, *Halk Eğitimi Metotları*, s. 153vd.

⁸⁴ Abdu'l-Vahid b. Ebi Avn ed-Deysi'den rivayet edildiğine göre, Tufeyl b. Amr şerefli, şair, zengin bir adamdı. Hz. Muhammed (s. a. v.) Mekke'de iken o da Mekke'ye gelmişti. Kureyş'in ileri gelenleri onu karşıladılar ve şöyle dediler: "Ey Tufeyl! Şehrimize hoş geldiniz. Şu aramızda bulunan adam var ya, bizi aciz bıraktı, cemaatimizi dağıttı, işimizi bozdu. Onun sözü sihir gibidir. Baba ile oğlun, karı ile kocanın arasını ayırır. Bizim başımıza gelenin senin ve kavminin de başına gelmesinden korkuyoruz. Bunun için onunla konuşma ve onu dinleme." Tufeyl şöyle diyor: "Bana o kadar çok şey

Ancak bütün engellemelere rağmen Mekke döneminde meydana gelen ihtida hareketlerinin çoğunda bu metot kullanılmıştır.

Mekke'ye gelenler şehrin etrafında kabile kabile çadır kurarak yerleştirilirdi. İşte Hz. Muhammed(s.a.v.) yaygın eğitim çalışmalarını bu çadırlara giderek bizzat sürdürmüştür. Hz. Muhammed (s.a.v.), bu çadırlara nesep ilmini bilen kişileri yanına alarak gitmeyi adet edinmişti. Bunun bir çok faydası vardı. Herşeyden önce muhatabını tanıyor ve onlarla yakınlık kurma yollarını tesbit ediyordu. Bu iş için çoğu zaman Hz. Ebu Bekr, bazen Hz. Ali ve bazen da bu sıralarda henüz müslüman olmamış olan amcası Hz. Abbas ona refakat ediyordu.⁸⁵

b) Öğretmen Gönderme

Tayin edilen veya seçilen kişilerin farklı yerlerdeki insanları eğitmek üzere görevlendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

söylediler ki, nihayet ben de onunla konuşmamaya ve onu dinlememeye karar verdim. Ertesi gün Kabe'ye geldim. Kulaklarımı pamukla tıkamıştım. Ondan bana bir zarar gelmemesi için böyle yapmıştım. O sırada Hz. Muhammed (s.a.v.) bir köşede namaz kılıyordu. Ona yakın bir yerde durdum. Kulağımdaki pamuğa rağmen bazı güzel sözler işittim. Kendi kendime "vay anası ağlayasıca!" ben kendimi akıllı ve şair bir adam görüyorum. Güzel ile çirkini ayırabilirim. Bu adamın dediği bana ne zarar verebilir. Eğer söyledikleri güzelse kabul ederim, çirkinse redderim dedim ve orada oturdum. O namazını bitirip evine gitti. Bende onu takip ettim. Evine girince ben de peşisıra girdim. Şöyle dedim: "Ey Muhammed! Kavmin bana şöyle şöyle söylediler. O kadar çok söylediler ki beni senin yaptığın işlerden korkuttular. Ben de seni dinlemek için kulaklarımı pamukla tıkadım. Ancak Allah senin sözlerinden bir kısmını bana duyurmayı murad etti. Güzel sözler işittim. Şimdi işini bana anlat. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) İslam'ı bana arzetti ve Kuran okudu. Yemin olsun ki ondan daha güzel bir söz, daha güzel bir iş işitmemiştim. Derhal kelime-i şahadet getirip müslüman oldum." (İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s.176.)

⁸⁵ Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, c. 1, Şam, 1969, s. 141-148.

Mesela, Mus'ab b. Umeyr ve Abdullah b. Ümmü Mektum'un öğretmen olarak Medine'ye gönderilmesi.⁸⁶

c) Grup Tartışması

Grup tartışması, yetişmiş bir liderin yöneticiliğinde 6-20 kişi arasında, hepsinin ilgilendiği bir konu üzerinde yapılan gayeli bir konuşmadır.

Grup tartışması, öğrenen bireye fikirlerini ve tecrübelerini diğerleriyle paylaşabilme fırsatını en geniş şekilde veren bir tekniktir. Eğer bireyler bu teknikte yetiştirilmemiş ise veya sorumluluklarını kabul etmezlerse, aydınlatıcı konuşma sert ve yetersiz münazaralara yol açabilir.⁸⁷ Tartışmanın yapılmasından önce veya tartışma esnasında misafirlere yiyecek veya içecek şeyler ikram edilebilir.

Mesela; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in amcalarını özel bir yemek sofrasında toplayarak, onlara İslamiyeti anlatması ve onlarla bu konuda tartışması bu metoda uygun bir örnektir.⁸⁸

⁸⁶ İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 3, s.116vd.

⁸⁷ P. Bergevin, D. Morris, R. M. Smith, *Halk Eğitimi Metotları*, s. 136vd.

⁸⁸ Nitekim Hz. Muhammed yakın akrabalarını çağırdığı bu toplantıda ilk önce söz alarak şöyle konuşmuştur: "Hamd Allah Teala'ya mahsustur. Ben ona hamd ederim. Yardımı da sadece ondan dilerim. Ona inanır, ona dayanırım. Şüphesiz bilir ve bildiririm ki, Allah'tan başka hakkıyla ibadete layık başka bir ilah yoktur. Herhalde ortak aramaya gönderilen bir kimse ailesine gelip yalan söylemez. Vallahi ben bütün insanlara yalan söylemiş olsam size karşı asla yalan söylemem. Bütün insanları aldatmış olsam bile yine sizi aldatmam. Sizi kendisine ibadete davet ettiğim Allah öyle Allah'tı ki ondan başka hakkıyla ibadete layık hiçbir ilah yoktur. Ben de Allah Teala'nın özellikle size genel olarak bütün insanlığa gönderdiği elçiyim. Vallahi siz uykuya dalmış gibi öleceksiniz. Uykudan uyandığımız gibi de dirilecek, bütün yaptıklarınızdan hesaba çekileceksiniz. İyilikleriniz karşılığında ise ceza göreceksiniz. İyilikleriniz karşılığında iyilik, kötülükler karşılığında ise ceza göreceksiniz. Bunlar ise ya temelli cennette yada temelli cehennemde kalmaktır. İnsanlardan ahiret azabı ile korktuğum kimselersiniz." Bu konuşmadan sonra hemen Ebu Leheb müdahale ederek Hz. Muhammed'in

d) Konferans

Konferans, bir konunun uzmanı olan kimse tarafından takdim edilen, dikkatle hazırlanmış sözlü bir anlatımdır. Konferans, genellikle ders verme olarak kabul edilmektedir. Bu teknik kullanılış bakımından kolay görünmektedir. Bununla beraber, verimli öğrenme için konferans programının kullanılması dikkatli planlamayı gerektirmektedir.⁸⁹

Bu yöntemin Mekke döneminde kullanıldığını görmekteyiz. Mesela; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bütün Mekke halkını Safa tepesinin eteklerine toplayarak, onları İslam'a davet etmesi yaygın eğitim metotlarından konferans metoduna uygunluk arz etmektedir.⁹⁰

sözünü kesiyor. (Halebi, *Siyret`ül-Halebiye*, c. 1, s. 285; Taberi, *Tarih`ül-Ümem ve`l-Muluk*, c. 2, s. 217vd. ; Ebu'l- Fiday İsmail b. Kısır, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 1, Beyrut, 1977, s. 50).

⁸⁹ P. Bergevin, D. Morris, R. M. Smith, *Halk Eğitimi Metotları*, s. 224vd.

⁹⁰ Nitekim bu olay şöyle cereyan etmiştir: Hz. Muhammed, Safa tepesine çıktı. Şahadet parmaklarını, kulaklarına tıkadı. Yüksek sesle "Ya sabahah, ya sabahah ey Kureyş cemaati" diye nida etti. Bunun üzerine orada bulunanlar "kim bu seslenen?" diye sordular."Muhammed Safa tepesinden sesleniyor." dediler. Kureyş kabileleri içinde Hz. Muhammed'e akaraba olmayan bir kabile bulunmaktaydı. Bu itibarla Hz. Muhammed kabile kabile bütün kureyşlilere seslendi. İştienler gelip Hz. Muhammed'in etrafına toplandı. Hz. Muhammed'in yanına gelen kişiler "Ya Muhammed bizi buraya neden topladın?" diye sordular. Hz. Muhammed "benimle sizin haliniz; düşmanı görünce, ailesini haberdar etmek üzere koşmağa başlayan ve düşmanın kendisinden önce ailesine yetişip zarar vermesinden korkarak "ya sabahah" diye bağırın bir adamın halini andırır. Söyleyin bakayım, ben size, şu vadide bir takım düşman süvarileri vardır, sizin üzerinize baskın yapmak istiyorlardıye haber versem, bana inanır mısınız? dedi. Topluluk: "Evet inanırız. Biz senin yalan söylediğini duymadık. Yapılan her tecrübede doğru sözlü olduğunu gördük" dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.): "Öyleyse ben sizi şiddetli bir azap ile karşılaşmadan önce uyarıyorum. Ben size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim. O'na hamd eder ve ondan yardım dilerim. O'na iman eder ve ona güvenirim. O, zatında birdir. Eşi ve benzeri olmadığına şahitlik ediyorum. Kendisinden başka hiç bir ortağı

e) Gösteri (Demonstrasyon)

Gösteri bir fikrin doğruluğunu göstermek için dikkatle hazırlanmış, muhatabı ikna edebilecek özellikler arzeden bir takdimdir. Gösteri metodu, sözlü ve görsel açıklamalar ile desteklenir. Muhatab önce gösterinin yapılışını seyretmekte ve arkasından bu gösteriyi yapan kişiden gerekli açıklamayı dinlemektedir.

Mekke döneminde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in insanları ikna etmek için çeşitli mucizeler gösterdiği bilinen bir husustur.⁹¹

olmayan o Allah adına yemin ederim ki ben öncelikle size, daha sonra diğer bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberim. Allah'a yemin ederim ki siz uykuya dalar gibi öleceksiniz, uykudan uyanır gibi de yeniden dirileceksiniz. Cennet ve cehennem de daimi ve haktır." Bunun üzerine Ebu Leheb kalkarak: "Yuh sana! Bundan sonraki günlerde hüsrana uğrayacaksınız! Bizi bu konuşma için mi burada topladın?" diyerek bağırdı. Daha sonra oraya toplanmış olan bütün kabile fertleri grup grup dağılıp gitti. (*Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.11/h. no:1728; İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c.1, s. 200; Taberi, *Tarih'ül-Ümem ve'l-Muluk* c. 2, s. 217vd.).

- 91 Bunlardan birkaçı şöyledir: Mekke döneminde Velid b. Muğire, Ebu Cehl bin Hişam, el-As b. Vail ve bir kısım kişiler Hz. Muhammed'e gelerek onun ayı ikiye ayırmasını istemişti. Bunun üzerinde Hz. Muhammed aya bir işaret verdi ve onu ikiye ayırdı. Kısa bir müddet sonra her iki parça da bir araya geldi ve ay eski görünüşünü aldı. Durumu görenlerden birkaçı İslam'ı kabul etti ve diğerleri kendisini sihirbazlık ile itham etmek üzere bu olayı delil olarak kullandılar. (*Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c. 9 / h. no: 1483; Tirmizi, *Tefsir*, 55; Halebi, *Siretü'l-Halebiye*, c.1, s. 325) Yine Kuran-ı Kerim'de bu olaydan şöyle bahsedilmektedir: "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: "Eskiden beri devam edegelen bir büyüdü" derler." (*Kamer*, 54/1-2) Yine Rukane Mekke'de şöhretli bir güreşçi idi. Kendisi o derece iri ve o kadar kuvvetli idi ki, şayet bir sığır yahut deve derisi yere serilse ve o bunun üzerinde ayakta dursa, halk da o bu deriyi uçlarından çekip asılsa, o durduğu yerde durur, kıvıldamaz ve fakat deri yırtılırdı. Yine bir gün Rukane koyun sürüsünü otlatıyordu. Hz. Muhammed kendisine rastlamış ve onu İslam'a davet etmişti. Bunun üzerine Rukane Hz. Muhammed'e şöyle dedi: "Şu gördüğün ağacı buraya yürütüp getirirsen İslamı kabul edeceğim." Hz. Muhammed: "Pekala, git ona "Muhammed seni çağırıyor" de!..." Gerçekten de ağaç Hz. Muhammed'e doğru koştı ve geldi ve onun emretmesi üzerine de daha evvel bulunduğu yere dönüp gitti.

f) Alan Gezisi

Alan gezisi, bir kişi veya grubun doğrudan doğruya gözlemde bulunmak ve incelemek için ilgi duyulan bir yere giderek konuşmalar yapılmasıdır. Bu yöntem dikkatlice planlanması gereken bir yaygın eğitim türüdür.

Hz. Muhammed (s.a.v.), bazen da İslami eğitim için Mekke dışındaki bazı kabilelere gitmektedir. Kabilelere giderken, nesep bilgisine sahip arkadaşlarından Hz. Ali, bazen Hz.Ebu Bekr, bazen de henüz iman etmemiş olmasına rağmen amcası Abbas ona refakat etmektedir. Böylece hitap edeceği kavmin nitelik ve nicelik açısından durumundan haberdar olarak konuşmaktadır. Nihayet nübüvvetin onuncu yılında Taif gezisini yapmış bu kez yanına Zeyd b. Harise`yi almıştır.⁹²

Kendisine oldukça güvenen Rukane Hz. Muhammed'e güreş teklif etti ve şayet yenilirse müslüman olacağını bildirdi. Bunun üzerine Hz. Muhammed ona şöyle cevap vermiştir: "Kabul, ancak ben yenersen sürünün üçte birini mükafat olarak isterim." Gerçekten de üç defa yenilmesi ve bunun sonucunda sahip olduğu sürünün tamamını kaybetmesi üzerine, karısından olan korkusu sebebiyle ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Muhammed ona şöyle dedi: "Korkma!... Bütün bu üç mağlubiyetin mükafat tutarını, bu defalık almayı ve bütün malını kaybetmeni istemiyorum. Haydi şimdi onları al ve selamle git." Bu davranış karşısında gördüğü mucizelerden de çok duygulanan Rukane hemen orada: "Sen Allah'ın Resulusun ve ben senin getirdiğin dini kabul ediyorum." diye haykırmıştır. (İbni Hişam, *es-Siret`ün-Nebeviyye*, c.2, s. 258; el-Belazuri, *Futuh`ul-Buldan*, c. 1, s. 337-38) Bir gün inanmayanlardan biri Hz. Muhammed'in huzuruna girdi ve kendisinden mucizeler göstermesini ısrarla isteyerek onu rahatsız etmeye başladı. Neticede bazı mucizeler gösterilmesi üzerine, iman edip hidayet yoluna gireceği yerde, putperest arkadaşlarının yanına koştu ve: "Sizi temin ederim ki Muhammed asrın en büyük sihribazıdır. Şayet diğer kabilelerle aranızda bir niza ve üstünlük yarışması çıkacak olursa Muhammed'den yararlanınız: Kendisi size en büyük mucizeleri gösterir!.." dedi. (İbni İshak, *Siyratü İbni İshak*, s. 334).

⁹² İbni Hişam, *es-Siret`ün-Nebeviyye*, c. 2, s. 414-418.

g) Toplantı

Beş veya daha fazla kişilik bir grup tarafından yapılan süresi sınırlı, sözlü ifadeye ve düşünmeye yer veren birlikteliğe toplantı denmektedir.⁹³ Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke döneminde sık sık muhtelif yerlerde yeni müslümanlarla düzenli toplantılar yapmıştır. Bu toplantılara gelen müslümanlar çeşitli güncel konularla ilgili istişare yapar, gelecek günler için stratejiler belirlerlerdi. Özellikle Erkam b. el-Erkam'ın evinde yapılan sohbetlerin bu metotla icra edildiği görülmektedir. Yine Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hac mevsiminde Mekke'ye dışarıdan gelenleri İslam'a davet için *Akabe* denilen yerde muhtelif sayılardaki Medinelilere İslam'ı anlatması bu metoda uygun bir örnektir.⁹⁴

⁹³ P. Bergevin, D. Morris, R. M. Smith, *Halk Eğitimi Metotları*, s. 182.

⁹⁴ "Hz. Muhammed, her panayırdaki yaptığı gibi Arap kabilelerinin yanına giderek İslam dinini anlatırdı. Yine Akabe'de olduğu sırada Hazreç kabilesinden bir gruba karşılaştı. Hz. Muhammed onlara: "Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da: "Hazreç'ten bir grubuz" dediler. Hz. Muhammed "Yahudilerle dost olanlardan mısınız?" diye sordu. Onlar: "Evet" dediler. Hz. Muhammed: "Sizinle konuşmam için oturur musunuz?" diye sordu. Onlar da: "Otururuz" dediler ve birlikte oturdular. Onları Allah'a davet etti, İslam'ı anlattı ve onlara Kuran okudu. Hz. Muhammed konuşmasını bitirdikten sonra onlar kendi aralarında "Allah'ın adına yemin ederiz ki, bu Yahudilerin kendisiyle bizi korkuttuğu peygamberdir. Bizden önce ona ulaşmasınlar." diyerek davetini kabul ettiler."Biz milletimizi hiçbir milletin içinde bulunmayan bir tefrika ve şer içerisinde bıraktık, umarız ki Allah seninle onları bir araya getirir." Daha sonra orada bulunan altı kişi Hz. Muhammed'in kendilerine anlattığı dini *yayacaklarına söz vererek* oradan ayrıldılar." Peygamberliğin onbirinci yılında gelen bu ilk gruptan bir yıl sonra on iki kişilik başka bir grup daha İslam'ı öğrenmeğe gelmiştir. (İbni Hişam, *es-Siret'ün-Nebeviyye*, c. 2, s. 70; ayrıca bk.: İbni Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 1, s. 219-223).